

УДК 94(477) П.Скоропадський

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Tymchenko>

Roman Tymchenko

Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Institute of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5262-9033>

e-mail: roma_timchenko@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Tymchenko, R. (2025). The land policy of P. Skoropadsky in Ukrainian dissertation research: contemporary approaches and interpretations. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 35, 89–96. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-35-Tymchenko>

THE LAND POLICY OF P. SKOROPADSKY IN UKRAINIAN DISSERTATION RESEARCH: CONTEMPORARY APPROACHES AND INTERPRETATIONS

Abstract. Purpose. Given the considerable number of scholarly works devoted to the Ukrainian Revolution of 1917–1921, as well as to the activities of Hetman Pavlo Skoropadskyi, the objective of this paper is to analyze the state of research and scholarly assessments of the land policy pursued by the Hetmanate in academic dissertations.

Scientific novelty. The research novelty lies in evaluating the informative value of dissertation studies on the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in terms of their coverage of land issues during the Hetmanate period. The paper examines researchers' approaches to the study of agrarian policy, identifies shared and divergent perspectives in their interpretations, and outlines prospects for further scholarly inquiry in this area.

Conclusions. This problem remains one of the most thoroughly studied areas in contemporary Ukrainian historiography, particularly within the context of dissertation research. Scholars have addressed the principal aspects of Hetman and his government's activities in the agrarian sphere, making use of a wide range of thematic sources, including archival documents and the memoirs of Pavlo Skoropadskyi. Researchers have been only partially influenced by the historiographical traditions of the two opposing camps — the “Ukrainian People's Republic” and the “Hetmanite” schools, offering their own interpretations of Skoropadskyi's liberal-conservative reforms and the reasons for their failure. In most works, particular attention is paid to the legislation of the Council of Ministers and the role of German and Austro-Hungarian forces in the implementation of land reform. Common shortcomings include insufficiently critical historiographical overviews, uneven use of historical sources — particularly archival materials — and weak personalization of the key figures involved in designing and executing these reforms, as well as their opponents within the Hetmanate's government circles.

Keywords: historiography, Hetman, Pavlo Skoropadskyi, land reform, dissertations, Vasyl Kolokoltsev.

Роман Тимченко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України, м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5262-9033>

e-mail: roma_timchenko@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Тимченко Р. Земельна політика П. Скоропадського в українських дисертаціях: сучасні підходи та інтерпретації. *Український селянин*. 2025. Вип. 35. С. 89–96. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Tymchenko>

ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА П. СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЯХ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. Мета: проаналізувати стан вивчення земельної політики Гетьманату в українських дисертаційних працях, виявити основні напрями, підходи та оцінки, що сформувалися в межах цієї групи праць.

Наукова новизна дослідження полягає в оцінці інформативності дисертаційних праць з історії Української революції 1917–1921 рр. щодо висвітлення земельного питання в період Гетьманату. Проаналізовано підходи дослідників до розгляду аграрної політики, визначено спільні та відмінні риси в їхніх оцінках, а також окреслено перспективи подальших досліджень цієї тематики.

Висновки. порушена нами проблема є однією з найбільш досліджених у сучасній українській історіографії, зокрема в контексті дисертаційних робіт. Учені охопили основні аспекти діяльності гетьмана та уряду в земельній сфері, використовуючи різноманітні тематичні джерела, зокрема архівні документи та спогади П. Скоропадського. Науковці лише частково відчували вплив унерівської та прогетьманської історіографічних традицій, пропонуючи

власні оцінки ліберально-консервативних реформ П. Скоропадського та їхніх причин невдач. У більшості робіт основний акцент зроблено на законодавстві Ради Міністрів та визначенні впливу німецьких та австрійських військ на проведення земельної реформи. Спільними ж вадами є недостатня критичність історіографічних розділів та різний рівень використання історичних джерел, особливо архівних, слабка персоніфікація головних дійових осіб – розробників і втілювачів цієї важливої реформи та їх опонентів у колі вищих урядовців Гетьманату.

Ключові слова: історіографія, гетьман, Павло Скоропадський, земельна реформа, дисертації, Василь Колоколюков.

Постановка проблеми

Дисертаційні праці, зокрема кандидатські, є важливим сегментом історіографічного простору, оскільки відображають рівень розвитку наукової думки, узагальнюють результати пошуків молодих учених, містять елементи історіографічної рефлексії та вводять до наукового обігу нові архівні джерела. Серед праць, присвячених історії Української Держави 1918 р., найбільшу кількість становлять дослідження, що висвітлюють аграрну політику. Це пояснюється тим, що вирішення земельного питання було одним із ключових викликів доби Української революції 1917–1921 рр., від якого залежала не лише соціальна стабільність, а й існування новопосталих державних утворень. Не став винятком і Гетьманат. Автор усвідомлює: аналіз лише дисертаційного сегмента праць не може претендувати на цілісну історіографічну картину такої важливої й складної наукової проблеми й потребує органічного поєднання з іншими видами досліджень. Однак власне дисертації заклали основу для створення системних праць, присвячених аграрним відносинам доби Гетьманату, і значно сприяли подальшому вивченню цієї теми.

Мета статті

Проаналізувати стан вивчення земельної політики Гетьманату в українських дисертаційних працях, виявити основні напрями, підходи та оцінки, що сформувалися в межах цієї групи праць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аграрна політика Гетьманату та спроба П. Скоропадського реалізувати земельну реформу стали об'єктом інтенсивного вивчення упродовж останнього десятиліття у працях Р. Пирога, Н. Михайлової, О. Любовець та О. Михайлової¹. Значну увагу проблематиці приділили також представники Черкаської школи істориків-аграрників, які розглядали аграрну політику Гетьманату в контексті європейських трансформацій². Узагальненням багаторічних студій стала колективна монографія Р. Пирога та Р. Тимченка, що надала новий імпульс для подальших досліджень³.

Виклад основного матеріалу

П. Скоропадський прийшов до влади з чітким уявленням принципових засад власної аграрної політики, які мали базуватися на праві приватної власності «як фундаменту культури і цивілізації». Уже першим установчим актом гетьмана – Грамотою до всього українського народу – дозволявся вільний продаж-купівля землі. У ньому також було викладено концептуальне положення майбутньої земельної реформи: «відчуження земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів»⁴. Її успішність розглядалася гетьманом як запорука політичної стабільності своєї влади та виконання зобов'язань перед союзниками.

1 Піріг Р. Різновекторність земельної реформи гетьмана П. Скоропадського: уряд, поміщики, селяни, союзники-окупанти (квітень - грудень 1918 року). *Український селянин*. 2024. Вип. 31; Його ж. Земельна реформа П. Скоропадського: правореґулююча діяльність уряду. *Розумовські зустрічі*. 2024. №11; Михайлова О. Павло Скоропадський: «Крім негідників, усі підуть за мною». Київ, 2018; Любовець О. Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян) і Українська народна партія: маловідомі сторінки історії партійного будівництва доби Української революції 1917–1921 рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2020. Вип. 62. С. 129–135.

2 Корновенко С., Земзюліна Н., Ковальова Н., Малиновський Б., Масненко В., Морозов А., Михайлюк О., Пасічна Ю. Селянство, земля і влада в період Української революції (1917 – 1921 рр.). Черкаси, 2020; Корновенко С., Глібішук М., Ільницький В., Компанієць О., Лозовий В., Пасічна Ю., Тельвак В. Селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.: аграризм. Черкаси, 2021; Корновенко С., Глібішук М., Ільницький В., Компанієць О., Лозовий В., Пасічна Ю., Тельвак В. Український аграризм. Революційний феномен 1917–1921 рр. Черкаси, 2021.

3 Піріг Р., Тимченко Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського : історичні нариси, документи й матеріали. Київ, 2025.

4 Там само. С. 156.

Питання аграрної політики та земельної реформи за часів гетьмана П. Скоропадського належить до найбільш досліджених тем історії цього державного утворення. Їй відведено помітне місце у спеціальних дисертаційних працях. До того ж майже в кожній кандидатській роботі, присвяченій Українській Державі (докторські дисертації з цієї проблематики наразі відсутні, за винятком окремих узагальнювальних праць), науковці безпосередньо чи опосередковано звертали увагу на одне з ключових питань внутрішньої політики Гетьманату. Передусім зауважимо, що спеціального історіографічного дослідження, присвяченого цій проблемі, поки не існує. Водночас протягом останніх десятиліть з'явилися окремі напрацювання у цьому напрямі. Першими спробами історіографічного аналізу стали кандидатські дисертації С. Грибоєдова та С. Гнатюка, в яких основну увагу зосереджено на доробку діаспорних істориків, тоді як сучасна українська історіографія тогочас поступалася як за кількістю праць, так і за обсягом відведеного місця для висвітлення цієї проблематики⁵. С. Грибоєдов при розгляді досліджень українських істориків зробив припущення, що вітчизняна історіографія земельного питання в Українській Державі вже окреслила власні концептуальні рамки, водночас продемонструвавши розбіжності у трактуванні причин селянського руху проти гетьмана⁶. Щоправда, він наголосив й на принципових відмінностях у підході деяких істориків до оцінки земельних перетворень гетьмана, які призвели до масових виступів селян⁷.

Значний внесок у розробку історіографії аграрної політики, зокрема й земельного питання П. Скоропадського, зробив О. Тараненко, який здійснив комплексний аналіз досліджень 1990-х – 2000-х рр., виокремивши три етапи: 1991–1995 рр. – формування нових підходів із збереженням радянських стереотипів; 1995–1999 рр. – активізація архівних студій та дисертаційних розвідок; початок 2000-х – якісне оновлення дискурсу. Така періодизація видається концептуально виваженою. Водночас О. Тараненко запропонував типологію тогочасних праць, виокремивши 4 основні групи: носіїв радянських ідеологічних установок; дослідників, що трактують Гетьманат як консервативну спробу стабілізації; академічні студії критичного напрямку; науково-популярні праці⁸. Це класифікаційне бачення, на нашу думку, адекватно відображає стан тогочасної української історіографії. Водночас слушною є його теза про надмірну орієнтацію дослідників на україно- та російськомовні праці при ігноруванні західноєвропейських українознавчих студій.

Грунтовну спробу історіографічного аналізу аграрної політики Гетьманату здійснила Г. Салата, яка, на відміну від О. Тараненка, запропонувала власний поділ сучасних українських досліджень на три групи, спираючись на відмінні методологічні засади⁹. Перша критикує відновлення приватної власності, вказуючи на селянський повстанський рух як чинник ухвалення аграрних законів (С. М'якота, Я. Малик, Ф. Проданюк, П. Гай-Нижник, Р. Пиріг). Водночас таке узагальнення є дискусійним, оскільки окремі автори (Р. Пиріг, П. Гай-Нижник) не заперечували реставрації приватновласницького устрою. Друга група акцентує детермінованість селянського повстання аграрною політикою Гетьманату (В. Солдатенко, П. Захарченко, В. Верстюк, Н. Ковальова, Б. Малиновський). Третя охоплює дослідників, які аналізують заходи в аграрній сфері, не засуджують відновлення приватної власності та пропонують своє трактування сутності проблеми. На наш погляд, ця група радше узагальнює

5 Гнатюк С. Внутрішня політика Гетьманату П. Скоропадського. (1918 р.): Українська історіографія проблеми: дис. ... канд. істор. наук. К., 2002. С. 130; Грибоєдов С. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2001.

6 Грибоєдов С. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. К., 2001. С. 81-82.

7 Там само. С. 81-82.

8 Тараненко О. Аграрна політика П. Скоропадського: українська історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Черкаси, 2010.

9 Салата Г. Аграрна політика українських національних урядів (1917–1920 рр.): історіографія: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2010. 201 с.

історичний контекст, ніж пропонує інноваційні концепції. Дещо незрозумілим виглядає зарахування до цієї категорії однієї з перших дисертацій з аграрної політики Української Держави, написаної Г. Терелою.

О. Житков здійснив комплексний історіографічний аналіз земельних реформ періоду Української революції 1917–1921 рр., використовуючи широкий науковий спектр. Він стверджує, що сучасні автори не лише висвітлюють реформаторську політику Ради Міністрів Гетьманату, а й критично аналізують структурні дисфункції, що спричинили політичну нестабільність. Автор наголосив на перспективності подальшого вивчення політичної та соціально-економічної трансформації Української Держави для глибшого осмислення механізмів державотворення та управлінських стратегій цього періоду¹⁰.

Грунтовне вивчення цієї проблеми розпочалося наприкінці 1990-х років, коли з'явилися перші дисертаційні праці, присвячені аграрній політиці Гетьманату. Саме тоді було закладено підґрунтя для системного осмислення проблем земельної реформи, особистої позиції П. Скоропадського та впливу зовнішніх і внутрішніх обставин на перебіг аграрних перетворень. Праця Г. Терели стала вагомим внеском у розвиток цієї проблематики завдяки широкому залученню архівних джерел, частина яких раніше не використовувалася в науковому обігу. Авторка зацентрувала увагу на вимушеній адаптації аграрної політики до інтересів німецько-австрійської адміністрації та великих землевласників. Попри декларації про проведення земельної реформи, уряд насамперед зосереджувався на регулюванні землекористування й оренди, тоді як відновлення приватної власності супроводжувалося конфліктами. Г. Терела справедливо зазначила, що головним прорахунком влади була відсутність політичної волі до примусового відчуження латифундій, що могло б стабілізувати селянство та розширити соціальну базу Гетьманату¹¹. Тож цілком обґрунтованим видається її висновок, що невирішеність земельного питання стала однією з причин падіння Української Держави. Водночас її оцінка реформаторських намірів П. Скоропадського видається ідеалізованою й суперечливою. На наш погляд, ініціативи щодо створення земельно-ліквідаційних комісій не стільки свідчили про прагнення до реального реформування, скільки означали завершення активних спроб розв'язати земельне питання у серпні й тільки загострили соціальне питання, а осінні заходи радше демонстрували агонію державного механізму в умовах нестабільного політичного становища. Важливим здобутком дослідження Г. Терели є ґрунтовний аналіз діяльності Великої аграрної наради, очоленої П. Скоропадським, однак авторка помилково приписує В. Леонтовичу законопроект, розроблений комісією В. Колокольцова¹².

Заслуговує на увагу й дослідження С. М'якоти, яка присвятила один із розділів дисертації земельній політиці П. Скоропадського. Авторка зазначила, що гетьманат виник як реакція хліборобів-власників на соціалістичну політику Центральної Ради. Однак цей погляд необхідно розглядати критично, оскільки ліквідації Ради прагнули й інші сили, зокрема несоціалістичні елементи, позбавлені влади, а також німецько-австрійська адміністрація. Авторка справедливо зауважила, що в питаннях земельної реформи гетьманський уряд декларував прагнення поєднати демократичні засади із урахуванням соціально-економічних реалій регіону¹³. Однак, на наш погляд, ці наміри здебільшого залишалися декларативними. Загалом С. М'якота розглядала земельну політику П. Скоропадського у відриві від суспільних процесів, приділивши увагу переважно ролі гетьмана й уряду, не проаналізувавши позиції різ-

10 Житков О. Аграрне питання та земельні реформи в Україні доби Визвольних змагань (1917–1921 рр.): історіографія: дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2018. С. 222–238.

11 Терела Г. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Полтава, 2000. С. 92–107.

12 Там само. С. 87–90, 208.

13 М'якота С. Економічна політика уряду Української Держави (травень - грудень 1918 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 1997. С. 139

них соціальних груп. Чимало аспектів висвітлено поверхово, без ґрунтового аналізу ролі основних суб'єктів аграрних перетворень, а окремі твердження видаються суперечливими. Дискусійною є оцінка «Тимчасового закону про право продажу і купівлі землі поза міськими оселями», який, на її думку, створив передумови для розвитку дрібного та середнього землеволодіння¹⁴.

Н. Ковальова внесла суттєвий доробок у дослідження аграрної політики Гетьманату, запропонувавши концептуальну періодизацію проведення земельної реформи: підготовчий етап (травень – липень 1918 р.), що охоплював визначення основних напрямів, і законодавчий (серпень – грудень 1918 р.), пов'язаний із розробкою нормативно-правових актів¹⁵. З таким висновком погодитися складно, оскільки в травні – серпні 1918 р. було розроблено основну законодавчу базу реформування земельних відносин, що, однак, залишилася нереалізованою. Подальша спроба П. Скоропадського відновити реформу восени зазнала невдачі через зміну політичного курсу. Особливий інтерес викликає авторський підхід Н. Ковальової до аналізу чинників, що стримували земельну реформу. Дослідниця обґрунтовано зазначила, що основними перепонами стали не лише низька обізнаність селян та слабкість адміністративної інфраструктури, а й свідоме протистояння великих землевласників, зацікавлених у збереженні своїх маєтків. Додатковим фактором була й проблема довгострокових оренд, що ускладнювали реалізацію реформ¹⁶. Остання теза є переконливою, адже гетьманський уряд значною мірою залежав від підтримки консервативних аграрних груп, серед яких цукрові заводи не прагнули розривати земельні угоди. У підсумку Н. Ковальова обґрунтовано довела, що провал аграрних реформ був зумовлений нормативною неузгодженістю, відсутністю політичної волі для їх реалізації та ізоляцією партій від процесу управління, ігноруванням позицій селянства¹⁷. Її висновки точно відображають специфіку державотворення в Українській Державі, яке відбувалося в умовах протистояння реформаторських та консервативних сил.

У попередніх дослідженнях значна увага приділялася ставленню німецької адміністрації до земельного питання в Україні, зокрема в контексті забезпечення постачання продовольства до Німеччини, допомога союзницьких військ землевласникам у протидії селянському спротиву тощо. Комплексний аналіз цієї проблеми здійснив Б. Малиновський¹⁸. Він, як і більшість дослідників, доречно зазначив, що П. Скоропадський і німецька адміністрація поділяли схожі погляди на земельну реформу, однак союзники, керуючись власними економічними потребами, фактично блокували їх реалізацію. Автор слушно зазначив, що запровадження хлібної монополії, примусових заготівель і репресивних заходів спричинило загострення соціально-економічної кризи в українському селі. Дійсно, такі дії не лише провокували збройні протести, а й підривали легітимність гетьманського режиму, що значною мірою залежав від підтримки союзницьких військ.

В інших наукових студіях, присвячених діяльності П. Скоропадського, його соціально-економічній політиці також є свідчення, які стосуються земельної реформи. Г. Пітик проаналізувала структурні причини провалу земельної реформи¹⁹. На основі даних П. Скоропадського, дослідників М. Рубача та І. Хміля він подав таблицю, де узагальнив середній розмір земельних володінь: бідні селянські господарства мали понад 2,1 дес., середні – понад 7,7, заможні – 25,2, а поміщицькі – майже 265 дес. За умов передання для розподілу 4 – 4,5 млн дес. і встановлення норми у 25 дес., на думку дослідника, поза межами реформи залишалися понад мільйон середніх і близько 2,5 млн бідних селянських госпо-

¹⁴ Там само. С. 150-151.

¹⁵ Ковальова Н. Аграрна політика українських національних урядів (1917- 1921 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 1999. С. 118.

¹⁶ Там само. С. 108.

¹⁷ Там само. С.119-120.

¹⁸ Малиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Дніпро, 2001. 250 с.

¹⁹ Пітик Г. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 - серпень 1919 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 2008. 220 с.

дарств, які «вступили в смертельну боротьбу з гетьманською державою і австро-німецькими інтервентами для визволення України від іноземних поневолювачів»²⁰. Цілком вірогідно, що ці підрахунки відображають реальну ситуацію, оскільки автор враховував, що безземельні селяни не отримували наділів, а значна частина землі не піддавалася конфіскації, зокрема ліси, цукрова промисловість, племінні заводи та насіннєві господарства. Оцінка ж Г. Пітиком того, що Гетьманат підірвав у селян віру в відродження справедливої держави, виглядає надто категоричною.

Ф. Проданюк навпаки позитивно оцінив земельну політику П. Скоропадського, вважаючи продаж землі селянам важливим чинником фінансової стабілізації держави²¹. Водночас, на його думку, реалізацію реформи стримувала необхідність збереження балансу між інтересами землевласників і селян. Дослідник критично розглянув діяльність земельно-ліквідаційних комісій, підконтрольних міністрам-кадетам, які дотримувалися поміркованої програми викупного відчуження земель²². Насправді їхня програма не суперечила загальній лінії гетьманської влади. Дискусійною виглядає його теза про активізацію реформи після призначення В. Леонтовича міністром земельних справ. На наш погляд, за нетривалий період перебування на посаді та в умовах політичної кризи він не мав реальних можливостей для системного реформування, намагався продовжити напрацювання попередника.

В. Малькін у дисертації «Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр.» побіжно згадав діяльність аграрних комісій, а закон про право держави на врожай та інші профільні галузеві акти зовсім обійшов. Не висловив він власної думки й щодо причин невдач земельної реформи, обмежившись висновками відомих істориків О. Реєнта, О. Рубльова та Р. Пирога²³.

Регіональний вимір досліджуваної проблематики розглянуто в дисертаціях І. Еткіної та В. Резнікова. Перша на матеріалах Чернігівської губернії з'ясувала специфіку аграрних процесів, зумовлених прикордонним розташуванням регіону з більшовицькою Росією. У цей період там активно впроваджувався «Закон про соціалізацію землі» та велася агітація за створення комун і артілей. Авторка зосередилася переважно на ескаляції аграрного конфлікту між селянськими громадами та землевласницькими структурами, тоді як реформаційні ініціативи гетьманського уряду розкрито лише побіжно й охарактеризовано як «найменш вдалі» серед інших напрямів державної політики. Водночас у дослідженні відсутній комплексний аналіз причинно-наслідкових чинників, які зумовили подібний перебіг подій²⁴.

Праця В. Резнікова присвячена Слобожанщині. Дослідник розглянув переважно селянський рух, спрямований проти німецької окупаційної влади та поміщиків. На наш погляд, ситуація в регіоні нагадувала Чернігівську губернію: зловживання місцевої адміністрації у сфері земельного законодавства супроводжувалося більшовицькою агітацією в регіоні та діяльністю партизанських загонів у суміжній «нейтральній зоні»²⁵. Земельну реформу, розроблену В. Колокольцовим, автор обґрунтовано зараховує до прогресивних ініціатив. Водночас він вказав, що її реалізація ускладнювалася конфліктом між землевласниками і селянами, зумовленим відмінностями в їхніх соціокультурних орієнтирах і тактиках застосування сили.

Висновки

Аналіз історіографії земельної політики гетьманату П. Скоропадського засвідчує її глибоке й комплексне опрацювання в сучасних українських дисертаційних працях.

20 Там само. С. 60–61.

21 [Проданюк Ф.](#) Внутрішня політика Української держави (29 квітня - 14 грудня 1918 року) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 1997. С. 106.

22 Там само. С. 99.

23 Малькін В. Земельне питання в Україні в умовах революції 1917–1920 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 . Острог, 2009. С. 78, 87.

24 Еткіна І. Земельне питання в Чернігівській губернії (лютий 1917 - березень 1921 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернігів, 2007. С. 97–108.

25 Резніков В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині (1918–1923 рр.). : дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2016. С. 79–92.

Відзначається широке залучення різноманітних історичних джерел, зокрема автентичних архівних матеріалів та спогадів П. Скоропадського. Дисертанти лише частково зазнали впливу проуєнерівської та прогетьманської історіографічних традицій, сформувавши власне бачення спроб проведення П. Скоропадським ліберально-консервативних реформ в аграрній сфері. Частина дослідників негативно оцінює земельну реформу гетьмана (І. Еткіна, Г. Пітик), інша намагається довести правомірність його дій (Г. Терела, Ф. Проданюк, Н. Ковальова). В. Резніков наголошує на її прогресивності.

Серед аргументів, що пояснюють провал земельної політики Гетьманату, дисертанти недостатньо акцентують на соціальному статусі осіб, від яких значною мірою залежала її реалізація. Половину уряду й більшість губернських старост становили великі землевласники, серед яких не всі поділяли концептуальні погляди П. Скоропадського щодо земельного питання. Водночас залишається низка недостатньо вивчених аспектів, зокрема слабка персоніфікація ключових урядовців, причетних до розробки та реалізації аграрного курсу. Окрім міністрів В. Колокольцова й В. Леонтовича, майже не досліджено діяльність таких фахівців, як заступник міністра В. Брунст чи академік В. Косинський. Недостатньо розробленим залишається і регіональний вимір земельної політики. Основна увага сконцентрована на загальнонаціональних тенденціях, передусім антигетьманському опорі селянства.

References:

1. Etchina, I. (2007). *Zemelne pytannia v Chernihivskii hubernii (liutyi 1917 – berezen 1921 rr.)* [Land problem in Chernigiv province (february 1917 – march 1921 yrs.)]. (Candidate's thesis). Chernihiv. [in Ukrainian]
2. Hnatiuk, S. (2002). *Vnutrishnia polityka Hetmana P. Skoropadskoho (1918 r.): ukrainska istoriografiiia problemy* [Internal policy of Hetman P. Skoropadskyi (1918): Ukrainian historiography of the problem]. (Candidate's thesis). Kyiv. 130 p. [in Ukrainian]
3. Hryboiedov, S. (2001). *Ukrainska derzhava hetmana P. Skoropadskoho: istoriografichne doslidzhennia* [Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskyi: historiographical research]. (Candidate's thesis). Kyiv. pp. 81-82. [in Ukrainian]
4. Kornovenko, S., Hlibishchuk, M., Ilnytskyi, V., Kompaniets, O., Lozovyi, V., Pasichna, Yu., & Telvak, V. (2021). *Seliantstrychnyi fenomen Ukrain's'koi revoliutsii 1917–1921 rr.: ahraryzm* [Peasant-centric phenomenon of the Ukrainian Revolution 1917–1921: Agrarianism]. Cherkasy. [in Ukrainian].
5. Kornovenko, S., Hlibishchuk, M., Ilnytskyi, V., Kompaniets, O., Lozovyi, V., Pasichna, Yu., & Telvak, V. (2021). *Ukrains'kyi ahraryzm. Revoliutsiinyi fenomen 1917–1921 rr. Zbirnyk dokumentiv* [Ukrainian Agrarianism. Revolutionary Phenomenon 1917–1921. Collection of Documents]. Cherkasy. [in Ukrainian].
6. Kornovenko, S., Zemziulina, N., Kovaliova, N., Malynovskyi, B., Masnenko, V., Morozov, A., Mykhailiuk, O., & Pasichna, Yu. (2020). *Seliantstvo, zemlia i vlada v period Ukrain's'koi revoliutsii (1917–1921 rr.)* [Peasantry, land, and power during the Ukrainian Revolution (1917–1921)]. Cherkasy. [in Ukrainian].
7. Kovalova, N. (1999). *Ahrarna polityka ukrainskykh natsionalnykh uriadiv (1917–1921 rr.)* [Agrarian policy of Ukrainian national governments (1917–1921)]. (Candidate's thesis). Dnipro. [in Ukrainian]
8. Liubovets, O. (2020). *Vseukrains'kyi soiuz khliborobiv-vlasnykiv (selian) i Ukrain's'ka narodna partiia: malovidomi storinky istorii partiinoho budivnytstva doby Ukrain's'koi revoliutsii 1917–1921 rr.* [The All-Ukrainian Union of Landowner-Peasants and the Ukrainian People's Party: little-known pages of the party-building history during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* [Ethnic History of the Peoples of Europe], 62, 129–135. [in Ukrainian].
9. Mykhailova, O. (2018). *Pavlo Skoropadskyi: "Krim nehidnykiv, vsi pidut' za mnoiu"* [Pavlo Skoropadskyi: "Except for scoundrels, everyone will follow me"]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Malkin, V. (2009). *Zemelne pytannia v Ukraini v umovakh revoliutsii 1917–1920 rr.* [Land issue in Ukraine in the conditions of the 1917–1920 revolution]. (Candidate's thesis). Ostroh. pp. 78, 87. [in Ukrainian]
11. Malynovskyi, B. (2001). *Ahrarna polityka Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny v Ukraini, 1918 r.* [Agrarian policy of Austria-Hungary and Germany in Ukraine, 1918]. *Candidate's thesis*. Dnipro. [in Ukrainian]
12. Miakota, S. (1997). *Ekonomichna polityka uriadu Ukrainskoi Derzhavy (traven – hruden 1918 r.)* [Economic policy of the Ukrainian State government (May – December 1918)]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]
13. Pityk, H. (2008). *Selianske pytannia v politytsi Ukrainskoi derzhavy, Dyrektorii UNR, Radnarkomu USRR (kviten 1918 – serp 1919 rr.)* [Peasant issue in the policy of the Ukrainian State, Directory of the UNR,

and Council of People's Commissars of the USSR (April 1918 – August 1919)]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

14. Prodaniuk, F. (1997). Vnutrishnia polityka Ukrainskoi derzhavy (29 kvitnia – 14 hrudnia 1918 roku) [Internal policy of the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918)]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

15. Pyrih, R. (2024). Riznovektornist' zemel'noi reformy hetmana P. Skoropads'koho: uriad, pomishchyky, selyany, soiuznyky-okupanty (kviten' – hruden' 1918 roku) [Multivector nature of Hetman P. Skoropadskyi's land reform: government, landlords, peasants, allied-occupants (April – December 1918)]. *Ukrains'kyi selianyn [The Ukrainian Peasant]*, 31. [in Ukrainian].

16. Pyrih, R. (2024). Zemel'na reforma P. Skoropads'koho: pravorehuliuiucha diial'nist' uriadu [Land reform of P. Skoropadskyi: government's regulatory activity]. *Rozumovs'ki zustrichi. [Rozumovsky Meetings.]*, 11. [in Ukrainian].

17. Pyrih, R. & Tymchenko, R. (2025). Zemelna reforma hetmana Pavla Skoropadskoho: istorychni narysy, dokumenty i materialy [Land reform of Hetman Pavlo Skoropadskyi: historical essays, documents and materials]. Kyiv. [in Ukrainian]

18. Reznikov, V. (2016). Selianskyi povstanskyi rukh na Slobozhanshchyni (1918–1923 rr.) [Peasant rebel movement in Slobozhanshchyna (1918–1923)]. (Candidate's thesis). Kharkiv. [in Ukrainian]

19. Salata, H. (2010). Ahrarna polityka ukrainskykh natsionalnykh uriadiv (1917–1920 rr.): istoriografia [Agrarian policy of Ukrainian national governments (1917–1920): historiography]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

20. Taranenko, O. (2010). Ahrarna polityka P. Skoropadskoho: ukrainska istoriografia problemy [Agrarian policy of P. Skoropadskyi: Ukrainian historiography of the problem]. *Candidate's thesis*. Cherkasy. [in Ukrainian]

21. Terela, H. (2000). Ahrarna polityka Ukrainskoi Derzhavy P. Skoropadskoho [Agrarian policy of the Ukrainian State of P. Skoropadskyi]. *Candidate's thesis*. Poltava. [in Ukrainian]

22. Zhytkov, O. (2018). Ahrarne pytannia ta zemelni reformy v Ukraini doby vyzvolnykh zmahan (1917 – 1921 rr.): istoriografia [Agrarian issue and land reforms in Ukraine during the Struggle for Independence (1917–1921)]: *Doctors thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

Надійшла до редакції / Received: 21.04.2025

Схвалено до друку / Accepted: 30.06.2025